

Fenomén Slovanstva v slovenskej filozofii 19. storočia

Славянский феномен в словенской философии 19 века

Fenomén Slovanstva bol na Slovensku parciálne reflektovaný už v 17. a 18. storočí (J. Jakobeus, J. B. Magin, D. Sinapius-Horčička a ďalší). Slovanstvo predstavovalo v týchto reflexiách bližšie neurčené „etnické spoločenstvo”, ktoré sa spravidla odvodzovalo od veľkomoravskej, resp. cyrilo-metodskej tradície. Záujem o fenomén Slovanstva kulminoval na Slovensku v polovici 19. storočia a to na pozadí výrazných spoločensko-politických pohybov nielen v dobovom „slovanskom svete”, ale celom stredo-východnom európskom priestore. Osobitné miesto a význam nadobudol tiež v tvorbe predstaviteľov druhej a tretej etapy slovenského národného obrodzenia (J. Kollár, P. J. Šafárik, L. Štúr a ďalší), ktorí sa – okrem iného – angažovali aj v súvislosti s prípravou a realizáciou historického *Slovanského zjazdu r. 1848* v Prahe.

Ideovo-metodologickým východiskom Kollárovej reflexie fenoménu Slovanstva bola Herderova koncepcia „filozofie dejín ľudskosti” prezentovaná v spise *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791). Prípomíname, že súčasťou tejto koncepcie je aj Herderova charakteristika Slovanov, ktorú možno zhrnúť do nasledovných téz: a) Slovania predstavujú jeden „národ”, resp. jedno etnické spoločenstvo. b) Slovania sa vyznačujú množstvom obyvateľov a veľkou rozlohou územia, ktoré obývajú. c) Slovania disponujú obrovským potenciálom duchovných síl, ktorý je obsiahnutý v ich predpokladoch pre kultúrno-umeleckú tvorbu, v ich schopnostiach učiť sa, vzdelávať, atď. d) Pre Slovanov je charakteristická nebývalá pracovitosť (obrábanie pôdy, pestovanie plodín, chov dobytky, remeselníctvo a pod.), ktorou prispievajú k poľudšťovaniu prírody. e) Slovanom je vlastná mierumilovná povaha, prameňiaci z ich humánnych vlastností, akými sú napríklad slovanská dobrosrdečnosť, láskavosť, úctivosť, pohostinnosť, nezištnosť, trpezlivosť, poslušnosť, atď.

Herder sa nazdáva, že Slovanom prináleží – na dejinnej ceste k ľudskosti – osobitné humanizačné poslanie. V tejto súvislosti konštatuje: „Koleso meniaceho sa času krúti sa nezadržateľne, a pretože tieto (t.j. slovanské) národy obývajú zväčša najkrajšie končiny Európy ...ani tu nie je to inak mysliteľné, ako že v Európe zákony a politika budú musieť podporovať namiesto bojovného ducha tichú usilovnosť a pokojné vzájomné *obcovanie* národov, a tak aj tieto hlboko poklesnuté, voľakedy usilovné a šťastlivé národy sa konečne prebudia zo svojho dlhého spánku, potom sa oslobodia z otrockých reťazí, svoje krásne končiny od

Adriatického mora až po Karpaty a od Dona až po Vltavu využijú ako svoje vlastníctvo, a budú sláviť svoje staré sviatky pokojnej usilovnosti a práce vo svojich slobodných dedinách”¹.

Kollár je – rovnako ako Herder – presvedčený, že každý národ má v dejinách svoje miesto a poslanie. Antické národy splnili svoju historickú úlohu tým, že vo svojej kultúre (umení, vede a vzdelanosti) uplatnili princíp „pohansko-národný”. Národy modernej doby participujú na dejinnom vývine ľudstva tým, že presadzujú princíp „germánsko-kresťanský”. Obidva tieto princípy splnili už – podľa Kollára – svoje historické poslanie, a tak nadchádza čas pre ďalšie národy a ďalší princíp, ktorý by obidva predchádzajúce nahradil. Týmto princípom má byť „univerzálna ľudskosť” (resp. „čisto ľudská tendencia”) a jej nositeľom, či uskutočňovateľom majú byť Slovania. V tejto súvislosti Kollár konštatuje: „čas a dozreté ľudstvo žiada teraz univerzálnu čisto ľudskú tendenciu, túto veľkú úlohu môže riešiť len veľký, večne tvorivý, v nijakej forme neustrnutý národ, ako je (národ) slovanský ...Slovania zmieria starú a novú dobu, prijmu obidva oddelené kultúrne prvky do svojho národného života a založia vo svojom ďalšom vzdelaní pre ľudské pokolenie novú epochu”².

Kollár sa nazdáva, že Slovania sú spôsobilí naplniť (a splniť) toto určenie svojou „vzájomnosťou”. Slovanská („literárna”) vzájomnosť – píše J. Kollár – „je spoločná účasť všetkých národných vetiev na duševných plodoch vlastného národa ...nespočíva v politickom spojení všetkých Slovanov ...vzájomnosť môže i tam byť, kde národ je rozdelený do viacerých štátov, alebo republík. Vzájomnosť je možná i tam, kde v jednom národe je viacero náboženstiev, kde nájdeme rozličné písmo, zvyky a obyčaje ...vzájomnosť nie je v univerzalizácii alebo násilnom zmiešaní všetkých slovanských nárečí do jednej hlavnej reči ...vzájomnosť necháva na pokoji hranice a iné podobné politické okolnosti ...nedotýka sa práv a zákonov cudzích krajín, žije s každým susedom v priateľstve”³.

Z uvedeného vyplýva, že koncepciou *slovanskej vzájomnosti* Kollár nesledoval nejaký „militantný panslavizmus”. Naopak. *Vzájomnosť* nespočíva v politickom spojení Slovanov, ale v spoločnom kultúrno-humanizačnom úsilí a „spoločnom pôžitku”, ktorý pramení z dosiahnutia vyššej úrovne ľudskosti. Poukazuje na to aj V. Černý, keď konštatuje, že „kollárovský panslavizmus je fenoménom citovej kompenzácie a ako taký je úplne nepolitický, resp. politicky bezbranný ...je pokusom integrovať slavizmus do koncepcie okcidentálnej kultúry. Z jeho herderovskej podstaty vyplýva, že sa mohol zrodiť len na pomedzí Slovanstva a Európy a len z ich vzájomného styku ...Je to slovanský výrobok

¹ HERDER, J. G.: *Vývoj lidskosti*, Praha 1941, s. 332.

² KOLLÁR, J.: *O literárnej vzájomnosti*, Bratislava 1954, s. 147.

³ Tamže, s. 111–113.

z nemeckého materiálu ...skrže Herdera ho možno previesť na Rousseaua a osvietenstvo”⁴.

Slovanstvo Kollár vnímal ako kultúrno-humanizačný fenomén. Vychádzal z tzv. kmeňovej štruktúry slovanského národa, pričom aj vzťah slovanskosti a slovenskosti (či skôr „česko-slovenskosti“) prezentoval na pozadí herderovsko-hegelovskej dialektiky celku a častí. Slovanský celok nevyučuje „česko-slovenskú“ časť a „česko-slovenská“ časť nie je popretím slovanského celku. V tomto duchu reflektoval fenomén Slovanstva aj ďalší predstaviteľ „generácie Všeslávie“ – P. J. Šafárik, ktorý svoju koncepciu Slovanov predstavil v „slavistickej trilógii: 1. *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, 2. *Slovanské starožitnosti*, 3. *Slovanský národopis*.

Z povahy týchto Šafárikových prác vyplýva, že Slovanstvo je v nich analyzované predovšetkým ako kultúrno-historický fenomén.

Šafárik – podobne ako Kollár – prijíma Herderovu predstavu o striedaní sa jednotlivých národov na „javisku dejín“, pričom verí, že po národoch román-ských a germánskych prevezmú dejinno-humanizačnú štafetu Slovania.

Šafárik charakterizuje Slovanov ako „kmen evropejský prastarý, od nepamätných časův uprostred jiných kmenův v Evropě bytující a jen pod různými dřevními, později zašlymi, jmény ukrytý”⁵. Pôvodnosť a osobitosť slovanského kmeňa Šafárik zdôvodňuje nielen historickými faktami, ale tiež filologickými, geografickými, mytologicko-náboženskými a sociálno-etickými argumentami.

Filologicky zameraná argumentácia má napríklad takýto charakter: „jazyk slovanský i materii i formou svou vidomý ráz neporušené původnosti na sobě nese, jest nepřemoženým důvodom původnosti kmenové samého národu ...tak původní, samostatný, čistý, mluvnický dokonalý, bohatý, na tolikero nářečí rozvedený jazyk, jakyž jest slovanský, bez národu původního, samostatného, prastarého nikterakž povstati nemohl”⁶.

Geograficky zameraná argumentácia Šafárika v prospech pôvodnosti Slovanov, implikuje predovšetkým historické fakty o územiach, ktoré v Európe obývali Slovania od najstarších čias.

Konštatovali sme už, že „argumenty” o pôvodnosti Slovanov Šafárik nachádza tiež v náboženstve, práve, mravoch a obyčajoch Slovanov. V tejto súvislosti napríklad poznamenáva: „obrátimeli zřetel na mravy, obyčeje, náboženství, řád a právo starých Slovanův a srovnámeli je pilně s mravy, obyčeji, náboženstvím, řádem a právy jiných starých evropejských kmenův téhož indoevropského

⁴ ČERNÝ, V.: *Vývoj a zločiny panslavismu*, Praha 1995, s. 17–19. O poľskom variante tohto typu „panslavizmu” píše M. C. Korytowska. Bližšie pozri KORYTOWSKA, M. C.: *The Slavs in the Eyes of the Occident, the Occident in Eyes of the Slavs*. Cracow 1992, s. 83–93.

⁵ ŠAFÁRIK, P. J.: *Slovanské starožitnosti I*, Praha 1862, s. 31.

⁶ Tamže, s. 54.

plemene, jmenovitě Thrakův, Celtův, Nmcův a Litvanův, nalezneme takovou mezi nimi příbuznost, shodu a srovnatelnost, že nám jinak domýšleti se nelze, než že všickni tito sbratření kmenové od nepaměti spolu zde v Evropě sídliti museli”⁷.

Zjavný vplyv Herdera badať aj pri Šafárikovom vymedzení tzv. charakterových črt Slovanov. V práci *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, Šafárik tvrdí, že „k základným charakterovým črtám slovanského kmeňa ako celku patria: náboženské zmýšľanie, láska k práci, úprimná veselosť, láska k rodnej reči a jeho mierumilovnosť”⁸. K týmto hlavným črtám slovanskej povahy „družia” sa podľa Šafárika aj ďalšie vlastnosti, ako pohostinnosť, mravnosť, slušnosť, priateľskosť, pokojná odovzdanosť v osud a pod. Paralely s Herderovou reflexiou Slovanov tu nachádzame najmä medzi tým, čo Šafárik nazval „pokojnou odovzdanosťou” a tým, čo Herder „obdivoval” ako slovanskú mierumilovnosť, nevýbojnosť, poslušnosť, atď.

Napriek tomu však Šafárik Slovanov neidealizuje. Poukazuje aj na ich negatívne povahové črty, pričom upozorňuje, že najmä dve z nich „od pradávna hyzdily krásny věnec národních jejich ctností a na celá pokolení těžké bída a pohromy uvalily”. Prvou je skutočnosť, že „Slované, nenávidějice sebe vespolek, v ustavičných mezi sebou žili rozmíškách a roztržitostech”. Druhou „jest nezhřízené milování cizozemštiny, k niž od věkův Inula srdce slovanská, tak že jim vše přespólní vždy bylo ochotnejší nežli domácí, cizý jazyk a způsob živobyті vždy příjemnejší nežli vlastní mateřský”⁹. Podobne ako Herder pritom zdôrazňuje, že práve pre ich vnútornú nejednotnosť, prijímanie cudzích vzorov, odovzdávanie sa osudu, atď., stávali sa často (a ľahko) korisťou agresora, strácali slobodu, a tak aj možnosť výraznejšie zasiahnuť do svetového dejinného diania.

Napriek tomu, že ako J. Kollár tak aj P. J. Šafárik reflektovali fenomén Slovanstva spôsobom, ktorý im neumožnil dospieť až k národnej svojbytnosti jednotlivých („kmeňových”) častí slovanského celku, predsa len obidvaja prispeli k tomu, že sémantické ťažisko chápania Slovanstva sa výskumne (aj interpretačne) posunulo z prevažne vybájeného sveta mýtu do podstatne „autentickejšej” historickej reality. Kollár i Šafárik ponúkli – na svoju dobu – relatívne celostný obraz dejinného bytia Slovanov. Participovali na odhalení kultúrno-historických hodnôt, ktoré sa stali oporou nielen pri zdôvodňovaní idey slovanskej vzájomnosti, ale aj pri formovaní budúcej slovenskej a českej „národnej” spoločnosti. V tomto zmysle nadväzoval na Kollára a Šafárika aj vrcholný predstaviteľ „filozofie národotvorného činu” Slovákov, ktorým bol Ľudovít Štúr.

⁷ Tamže, s. 71–72.

⁸ ŠAFÁRIK, P. J.: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Bratislava 1963, s. 86.

⁹ ŠAFÁRIK, P. J.: *Slovanské starožitnosti I*, Praha 1862, s. 589–590.

Štúrove reflexie fenoménu Slovanstva sú obsiahnuté v jeho prácach: *Slovanstvo a svet budúcnosti*, *O národných piesňach plemien slovanských*, *O poézii slovanskej* atď. Metodologický vplyv Herdera a Hegela sa tu motivačný prelína s Kollárovou ideou slovanskej vzájomnosti, s protizápadnou propagandou ruských slavianofilov a s kresťanskou koncepciou *dejín spásy*.

Štúr vychádza z predpokladu, že národy Západu svoje historické poslanie už splnili. Ich *duchovnosť* sa vyčerpala, a tak na rad prichádzajú národy Východu (t.j. Slovania), ktorých *duchovnosť* ešte len čaká na svoje historické prejavenie sa a uskutočnenie. „Pozorujte Európu” – píše L. Štúr – „a vidíte na západnej strane mrzutosť: jedni o všetkom pochybujú, druhí ratu volajú a iní do materiálnosti sa zahrabávajú. My ale hľadáme na to smutné divadlo zo strany, v ktorej sa to ešte nerobí ...u národov východnej Európy spatrujeme povzbudzovanie sa k interesom vyšším, k interesom duchovným”¹⁰. Slovanický svet – podľa Štúra – ducha nielen pozná, ale ho aj uskutoční. Duch, t.j. „posolstvo Ježiša Krista” a toto posolstvo sa naplní v slovanskom svete. „Ešte je svet” – konštatuje L. Štúr – „ktorý nezúfa, ktorý od Boha očakáva spasenie. Tešme sa, že je to svet náš slovanský”¹¹.

Slovanický národ zatiaľ nežil – podľa Štúra – vyšším dejinným životom, lebo „ako taký sa ešte nepodujal v dejinách hrať vyššiu úlohu”¹². Aby mohol v dejinách zaujať miesto, ktoré mu podľa jeho síl a schopností prináleží, musí sa „politicky oslobodiť” a „štátne osamostatniť”. Štúr konštatuje, že jestvujú tri spôsoby, ako to dosiahnuť: prvým je vytvorenie *slovanskej federácie*, druhým je *austroslavizmus* a tretím je *pripojenie sa všetkých Slovanov k Rusku*. Jedine tretí spôsob je podľa neho správny a má budúcnosť, lebo „Rusi sú spomedzi Slovanov jediní, ktorí si zachovali štátnu samostatnosť”¹³. Rusko má navyše výhodnú geografickú polohu, obrovskú rozlohu a veľký počet obyvateľov. Národ vraj tvorí s cárom „harmonickú” jednotu, „stav učencov je usilovný a otvára Rusku veľké perspektívy”, „správa financií je dobre organizovaná”, zahraničný vplyv Ruska „slúži iným štátom za vzor”, ruská pravoslávna cirkev je zárukou ochrany kresťanstva a morálky pred nebezpečenstvom západoeurópskeho bezbožníctva, nihilizmu atď. Na pozadí tejto idealizácie pomerov v cárskom Rusku

¹⁰ ŠTÚR, L.: *O poézii slovanskej*, Martin 1987, s. 23.

¹¹ Tamže, s. 43.

¹² ŠTÚR, L.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*, Bratislava 1993, s. 129. V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť Štúrove slová, že „národ slovanský, samojedinný skoro z národov indoeurópskych, hmota ohromná, ale duch sa málo ešte v nej hýbal. Preto nemá ešte väčšie zásluhy o človečenstvo”. ŠTÚR, L.: *Život národov*. In: Orol tatranský, roč. II, 1846, s. 338. Možno aj z tohto dôvodu Hegel – vo *Filozofii dejín* – na adresu Slovanov poznamenal: „Celá táto masa (tj. Slovanstvo – pozn. R. D.) zostáva mimo našich úvah, pretože doteraz nevystúpila vo svete rozumných foriem. Či sa to stane v budúcnosti, to sa nás netýka, lebo v dejinách máme do činenia s minulosťou”. HEGEL, G. W. F.: *Filozofia dejín*, Bratislava 1957, s. 348.

¹³ ŠTÚR, L.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*, Bratislava 1993, s. 157.

vyjadruje Štúr presvedčenie, že ruská vláda, ako vláda slovanská, nájde čoskoro spôsob aj na to, ako sa zbaviť „najväčšieho zla v Rusku“, ktorým je poddanstvo¹⁴.

Napriek Štúrovej vízii Slovanstva (a jeho budúcnosti) v panrusistickom kontexte, cesta slovenskej „filozofie národovtorného činu“ viedla – po smrti Ľ. Štúra – od reflexii Slovanstva ako „etnický“ jednotného spoločenstva cez myšlienku slovanského celku skladajúceho sa z relatívne samostatných častí až k úplnej svojbytnosti týchto častí, vrátane uvedomenia si autonómnosti slovenského národa. Fenomén Slovanstva (v zmysle slovenského povedomia) pritom zohral dvojakú úlohu, resp. implikoval dve významovo-dôsledkové roviny: na jednej strane spoluutváral hrádzu chrániacu Slovákov pred splynutím s maďarským národom, na druhej strane – ak bol tento fenomén akcentovaný jednostranne – komplikoval (alebo zahmlieval) aj samotný proces slovenského národného uvedomenia a emancipácie. (Platilo to v prípadoch, keď sa pre slovanské nevidelo slovenské a pod.). V súčasnosti fenomén Slovanstva nadobúda opäť svoj pôvodný kultúrno-historický charakter. Je len na Slovanoch v akej miere budú plniť – aj Herderom predpovedané – humanizačné poslanie.

Lejtmotywwm artykułu są refleksje nad fenomenem słowiaństwa w twórczości J. Kollára, P. J. Šafárika i Ľ. Štúra. Autor kładzie nacisk na filozoficzną płaszczyznę tych refleksji, przy czym wskazuje na ideowe inspiracje, które Kollár, Šafárik i Štúr czerpali głównie z twórczości niemieckich filozofów: J. G. Herdera i G. W. F. Hegla.

W przypadku Kollára podkreśla się, że słowiaństwo w jego twórczości przedstawia pierwotny, kulturowo-humanistyczny (resp. kulturowo-literacki) fenomen. Szczególna uwaga poświęcona jest też koncepcji Kollára o słowiańskiej wzajemności.

U Šafárika zwraca się uwagę przede wszystkim na jego rozumienie słowiaństwa jako fenomenu historycznego. W związku z tym kładzie się nacisk na to, iż Šafárik zaproponował prawdopodobnie najbardziej kompleksowy, jak na swoje czasy, obraz dziejowego bycia Słowian.

W części poświęconej refleksjom Štúra nad słowiaństwem autor konstatuje, iż słowiaństwo nabyło w jego twórczości charakteru fenomenu politycznego. Kończąc zaś autor stwierdza, że refleksje nad fenomenem słowiaństwa miały niezaprzeczone znaczenie ze względu na formowanie się filozofii państwowo-twórczego czynu Słowaków. Fenomen słowiaństwa obecnie znów nabiera, zdaniem autora, swego pierwotnego, kulturowo-historycznego charakteru.

---

¹⁴ Tamže, s. 157–163.